

מבט על, גיליון 530, 20 במארס 2014

האסלאם הפוליטי במגננה

עודד ערן ויואל גוז'נסקי

עם תחילת הטלטלה האזורית זכה האסלאם הפוליטי להישגים לא מבוטלים. אולם מאז, התנועות המוסלמיות הסוניות בעולם הערבי, שאימצו לעצמן צביון פוליטי – אם זו תנועת "האחים המוסלמים" שהיא הוותיקה שבהן או תנועות חדשות יותר – מצויות במגננה. מתוניסיה ועד למפרץ, המשטרים הערביים מגלים נחישות ועמידה כנגד הניסיון לכפות את הפרשנות האסלאמיסטית הקיצונית על אורח החיים. אם יש מכנה משותף כלשהוא בין תופעות המחאה האנטי-קלריקאליות זו היא ערב הסעודית ששמה לה למטרה למנוע תסיסות, לנטרל אלמנטים מאיימים, לייצב משטרים ולנסות להשפיע, במידת האפשר, על אלמנטים אסלאמיים במפרץ ומעבר לו.

תפקידו ומעמדו של האסלאם הפוליטי, ובמיוחד היחס כלפי תנועת "האחים המוסלמים" וארגונים המזוהים עמה, נותרו אבן נגף ביחסים שבין מדינות המפרץ. לראיה, ב-5 במרס 2014 הודיעו סעודיה, איחוד האמירויות הערביות ובחריין, כי הן מחזירות את שגריריהן מקטאר. זאת, בשל תמיכתה של האחרונה בתנועת "האחים המוסלמים", תנועה אותה הם רואים כחתרנית ומסכנת את יציבותן. כמה ימים לאחר מכן הכניסה סעודיה, כמו מצרים, את הארגון לרשימת ארגוני הטרור ואף עצרה, במקביל לכווית, כמה מתומכיה התנועה.

התנהגותם של חלק מהמונרכים מעידה בברור על החשש הגובר הנשקף להמשך שלטונם מאיומים של האסלאם הפוליטי. הדוגמאות מצויות במשפטים נגד כמאה חברי "אל-אסלא" (רפורמות), הארגון המזוהה עם האחים המוסלמים, באיחוד האמירויות. זאת, בניגוד לקטאר המזדהה ותומכת ברעיונות התנועה. קטאר לא רק משכנת בתחומה את יוסוף אל-קרדאוווי, הסמכות הדתית העליונה של האחים, אלא גם מאפשרת לו להנחות תכנית שבועית בערוץ אל-ג'זירה, שם הוא נותן דרור למשנתו הארסית, בין היתר על יחסן של כמה ממדינות המפרץ לאחים המוסלמים. יחסי קטאר וסעודיה היו מתוחים במיוחד לאחר תפיסת השלטון בקטאר על-ידי חמד בן-ח'ליפה ב-1995, מה שהשפיע באופן שלילי על תפקוד המשפ"מ (כתוצאה מכך לסעודיה לא היה שגריר בדוחה בין השנים 2002 ל-2007). גם כעת, מדיניות זו כלפי אלמנטים אסלאמיים גורמת למתח בין מדינות המפרץ ויוצרת בקיעים במעטה האחדות שיצר "האביב הערבי" (שבאה לידי ביטוי למשל בהתנגדות המשותפת לקדאפי ולאסד).

החשש הספציפי בסעודיה מתומכי האסלאם הפוליטי קשור לעובדה שהאחרונים מציעים שיטה חלופית למבנים שלטוניים קיימים, המספקת מסגרת פוליטית לצד לגיטימיות דתית. אסלאם פוליטי אינו רק אפשרות לשיטה חלופית – גם הדמוקרטיה המערבית היא כזו – והוא אינו רק מתחרה בשיטות הקיימות שמשלבות אסלאם עם המדינה – כמו הקשר בין משפחת אל-סעוד לבין הממסד הדתי הווהאבי – אלא שהוא מהווה איום על הסדר הקיים. במילים אחרות, בשל המרכיב הדתי שבו, ומכיוון שתנועות רבות מקדמות בחירות דמוקרטיות ומשתתפות בהן, הוא מציע חלופה ממשית ואטרקטיבית למנהיגות הישנה, שהוכיחה עצמה כמסוגלת להפיל ממשלות במדינות כמו מצרים ותוניסיה. יתר על כן, בחברה שבטית, כמו זו שבמדינות המפרץ, האסלאם הפוליטי נתפס כערעור על סדרי החברה וכלליה, על ההיררכיה המעמדית ועל קבוצת האליטה המנהיגה את השבט.

גם מחוץ למפרץ נמצאות קבוצות המזוהות עם האחים המוסלמים במגננה. מפלגת "א-נהאדה" התוניסאית, שמייצגת את התנועה המוסלמית המתונה ואשר זכתה בבחירות מיד אחרי סילוקו של הרודן זיין עבדין בן עלי, נאלצה להעביר בפברואר 2014 את השלטון לממשלת טכנוקרטית עד לבחירות שיערכו שם

בהמשך השנה. הממשלה בהנהגתה נכשלה בתחום הכלכלי-חברתי ולא הצליחה לשפר את המצב הביטחוני. כמו כן, היא הואשמה בהנהגת יד רכה מול התנועה המוסלמית הקיצונית יותר שמליציות שלה ניסו לכפות אורח חיים אסלאמיסטי בתוניס. בלחץ אמריקאי ואירופי אך גם מתוך הזירה הפוליטית התוניסאית, זנחה "א-נהאדה" את היעד של הקמת מדינה אסלאמית, המנוהלת על-פי חוקי ההלכה האסלאמית, השריעה. בינואר 2014 אומצה חוקה ליבראלית באופייה גם אם כזו השומרת מקום של כבוד לאופי האסלאמי והערבי של המדינה.

האחיזה של תנועת "האחים המוסלמים" במושכות השלטון במצרים הייתה קצרת ימים (בין סוף יוני 2012 לבין תחילת יולי 2013). במה שנראה כניצול של מחאה עממית אזרחית כנגד "חטיפת" המהפכה של ינואר 2011 על ידי התנועות המוסלמיות המצריות, החזיר הצבא המצרי את השליטה לידיו. הבחירות ביולי הקרוב תקבענה אם הנשיא הבא יבוא שוב מתוך הצבא, כפי שהיה בין 1952 ל-2014 להוציא את שנתו הבודדת של מוחמד מורסי כנשיא. גם במצרים, הנכונות של ערב הסעודית להתייבב מאחורי הצבא המצרי, תוך התרסה מול וושינגטון ותוך כדי הזרמת כספים לממשלה המצרית, מהווה גורם משמעותי במאבק על השלטון במדינה שכלכלתה ניזוקה קשות במהלך שלש השנים האחרונות.

בירדן, שילוב של טעויות טקטיות ואסטרטגיות של הפלג הירדני של "האחים המוסלמים", בראשן החרמת הבחירות לפרלמנט בינואר 2013, ניהול מתוחכם מצד השלטון של המאמץ לפרור את המחאה והמפלה, הזמנית לפחות, של האחות הבכירה במצרים גרם לסחף במעמד התנועה. כסף ממדינות המפרץ ובעיקר כסף סעודי איפשר לבית המלוכה הירדני להעניק תחושה של יציבות יחסית. בית סעוד, על אף יחסו ההיסטורי האמביוולנטי לבית האשם, לא יכול להתעלם מהנטל האדיר שנפל על ירדן כתוצאה ממלחמת האזרחים בסוריה, מלחמה בה חלק מכוחות האופוזיציה ניזון מסיוע סעודי מאסיבי.

מול מה שנתפס בריאד כאיום איראני מחד, חוצפה קטארית מאידך ואובדן הדרך של וושינגטון, החליט בית המלוכה להשיב מלחמה. השאלה האם הוא יוכל להתמודד עם קשיים פנימיים הכוללים חילופי דורות, מרידה שיעית על "אש קטנה" במחוז המזרחי, שינויים במשק האנרגיה העולמי וכניסתם של שחקנים כגון רוסיה וסין לווקום שמוותירה ארצות הברית ולקחת על עצמו תפקיד מוביל במרחב הערבי – נותרה פתוחה.

לסילוק "האחים המוסלמים" מהשלטון במצרים יש כמובן השלכות מידיות גם ברצועת עזה שבה שולטת תנועת-בת היינו, חמאס. הממשלה המצרית סגרה מאז קיץ 2013 את מרבית המנהרות ופגעה בהכנסות ממשלת חמאס, שגבתה מסים מהסחר שהתבצע במנהרות. מצוקת התקציב (הנובעת גם מעצירת חלק של הסיוע המגיע ממדינות המפרץ) גורמת לממשלת חמאס לפגור בתשלומי השכר של הפקידות הממשלתית וכוחות הביטחון, שני מנגנונים חיוניים לשימור התמיכה הציבורית. ואכן, על-פי משאלי דעת קהל צנחה התמיכה בממשלת חמאס בצורה נכרת, אף כי ערעור התמיכה בחמאס לא מנבא בהכרח את סילוק התנועה מניהול הרצועה.

הסכסוך הנוכחי בין מדינות המפרץ, המהווה את אחד האתגרים הקשים ביותר למשפ"מ מאז הקמתה ב-1981, מדגיש את רמת הכעס והתסכול מהמדיניות הקטארית באזור המפרץ ומעבר לו. סעודיה מאמינה, כי המדיניות והפעולות של קטאר מחלישות את המשפ"מ וגם מדינות ערביות חשובות אחרות כגון מצרים, המנסה לערוך בחירות לנשיאות ולפרלמנט ולסכם את התהליך הפוליטי שהחל עם הדחתו של הנשיא מוחמד מורסי ביולי שעבר. לפילוג בין מדינות המפרץ, הנסוב כאמור סביב תפקידו ומקומו של האסלאם הפוליטי, עלולות להיות השלכות גם עבור תפקידה ומעמדה של איראן.

המשבר מאפשר לאיראן, שגם כך מנסה לתקוע טריז בין השש על-מנת למנוע גיבוש חזית מאוחדת כנגדה, להעמיק את הפילוג בין מדינות המפרץ ולבודד את הסעודים משכנותיהן הקטנות יותר. לכך גם השפעה על הניסיון הסעודי להביא לאיחוד בין מדינות המפרץ הערביות ("הצהרת ריאד") עליו הצהיר המלך עבדאללה בריאד בדצמבר 2011. כמו כן, המשבר בוודאי לא יקל על האמריקאים להשיג יעדים, המחייבים שיתוף פעולה ביטחוני בין שש מדינות המפרץ הערביות, כמו למשל פריסת מערכות הגנה מפני טילים, שנועדו להתמודד טוב יותר עם האיום מכיוונה של איראן.

לישראל יש כמובן עניין בחיזוק המשטרים המתונים ובמיוחד בפריפריה הקרובה, מצרים, ירדן והרש"פ. נכון אומנם שפתרון – אפילו חלקי – של הסכסוך הישראלי-פלסטיני אינו ערובה ליציבותם של משטרים אלו. אולם, רגיעה בחזית הישראלית-פלסטינית תקל עליהן להתמודד טוב יותר עם בעיותיהן הפנימיות.